

УДК 282(477. 4)

Т. В. Павлюк,
здобувач кафедри країнознавства Національного університету “Острозька академія”

РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК У БАЛКАНСЬКІЙ КРИЗИ

У статті розглянуто та проаналізовано вплив релігійного чинника на виникнення та ескалацію Балканської кризи, визначено основні проблеми релігійного протистояння на Балканах. Також нами були виявлені та оцінені основні кроки ЄС у вирішенні релігійного питання в регіоні.

Ключові слова: Балканська криза, іслам, католицизм, православ'я, релігійний чинник конфлікту.

Религиозный фактор в Балканском кризисе

В статье рассмотрено и проанализировано влияние религиозного фактора на возникновение и эскалацию Балканского кризиса, определены основные проблемы религиозного противостояния на Балканах. Также нами были оценены основные шаги ЕС в решении религиозного вопроса в регионе.

Ключевые слова: Балканский кризис, ислам, католичество, православие, религиозный фактор конфликта.

Religious Factor in the Balkan crisis

The article deals with the analysis of the influence of religious factor in the uprising and escalation of Balkan crisis, main problems of religious opposition in Balkan were determined. Also there were identified and assessed measures of EU in addressing religious problems in the region.

Keywords: Balkan crisis, Islam, Catholicism, Orthodoxy, religious factor in the conflict.

Конфліктологи у розгляді чинників та факторів міжнародних конфліктів ніколи не зупинялися на якомусь визначеному одному, адже лише у накладенні один на одного ці чинники призводять до кризи та конфліктів. Найчастіше гострі конфлікти виникають при поєднанні як етнічного, так і релігійного факторів. Саме така “вибухова” дія спостерігається на Балканах і до сьогодні, де в одному регіоні співіснують три релігії – католицизм, православ'я та іслам. На даному етапі, коли Румунія та Болгарія вже є членами ЄС, Хорватія підписала угоду про членство, а Албанія, Боснія і Герцеговина та Чорногорія уклали

договір про асоційоване членство, питання безпеки в регіоні та аналізу чинників Балканської кризи є особливо актуальним.

Метою статті є аналіз дії релігійного чинника у Балканській кризі, розкриття наслідків конфлікту між католицизмом, православ'ям та ісламом, а також визначення основних кроків міжнародної спільноти, зокрема ЄС у вирішенні релігійної проблеми у регіоні.

Наукова розробка теми релігійного чинника у конфліктах включає в себе праці таких вітчизняних дослідників, як В. Єленського, Г. М. Перепелиці [2; 5]. Аналізу конфліктів та посткомуністичному простору та на Балканах зокрема присвячені праці Зінко С., Рудякова П., Бірюкової О. О., Яцько А. Ю. [1; 6; 8; 10].

Історичні факти підтверджують, що так як кожна держава завжди дбає лише про розбудову власного державно-конфесійного комплексу, то конфлікти між носіями різних релігій найчастіше мали міждержавний характер і були спрямовані на оволодіння територіями та отримання різного роду прибутків з них, і лише тоді ставало актуальним питання навернення у “свою” віру.

Деякі дослідники стверджують, що у нові та новітні часи релігія, як ефективний засіб суспільної консолідації та соціальної ідентифікації, втратила своє значення. Натомість визначальним чинником формування мікросоціальної ідентичності стає етнічна приналежність, яку багато сучасних дослідників вважають найбільш активним началом у політиці, суб'єктом геополітики. Проте деякі дослідники вважають, що чіткіше виокремлення цивілізаційних складових відбувається тоді, коли релігійні чинники накладаються на яскраво виражений націоналізм. Це підтверджується ще й тим, що національна свідомість формується у тісній взаємодії з релігійними ідеями, що домінують у духовному національному просторі.

Такої думки дотримується С. Хантінгтон, який у своїх працях доводив, що релігія – одна з найважливіших ознак цивілізації, а найгостріші конфлікти відбуватимуться на кордонах цивілізацій [9]. Відомий дослідник у галузі релігійної конфліктології (психології конфлікту) Д. Рапопорт повністю солідарний з С. Хантінгтоном і вважає, що наприкінці 70-х рр. XX ст. розпочинається нова хвиля релігійного тероризму, яка вже набула міжнародного характеру [6].

Національна ідентичність народів балканського регіону, які перебували у складі Римської та Візантійської імперій, а пізніше, з XIV ст. – Оттоманської, формувалася одночасно під впливом християнського і мусульманського світів, що позначилося на прихильності більшості теперішніх жителів Балкан до православ'я і водночас – значного по-

ширення ісламу. Таким чином, відбулася поляризація в етно-релігійній самоідентифікації балканських народів. В основному дослідники пояснюють релігійний зріз на Балканах етнічним походженням населення. Болгари, греки, македонці, серби, румуни, чорногорці здебільшого сповідують православ'я. Проте серед македонського населення через наявність великої групи албанців (25,2 %) і турок (3,9 %) значного поширення набув іслам, який сповідують слов'яни-мусульмани, турки і більшість населення Албанії (70 %). У Боснії і Герцеговині, які принципово відрізняються від інших балканських країн своїм складним і суперечливим історичним розвитком, сформувалася не єдина нація, а існують три етносоціальні групи: боснійці-мусульмани (48 %), серби (37 %) та хорвати (14, 3 %). Їх віросповідання повністю відповідають традиційним для цих етноспільнот (40 % населення – мусульмани, 31 % – православні християни, 15 % – католики). Католицизм поширений серед хорватського та словенського населення. Крім того, на Балканах мирно співіснують протестантизм та іудаїзм, що здебільшого сповідують національні меншини – німці, євреї, словаки, чехи, угорці та ін [8].

На Балканах релігія ніколи не вписувалася в строгі рамки “класичного” використання понять віросповідання та церкви як невід'ємних елементів індивідуальної чи колективної духовної свідомості, набуваючи ознак невід'ємного фактора суспільно-політичного процесу та внутрішньодержавного порядку. Релігійний фактор, на відміну від фактору етнічного, набув ролі головної ознаки національної ідентичності. У Конституції Югославії від 1974 р. громадянам держави було надано право у графі “національність” зазначати не серб чи хорват, а – мусульманин. Цим правом скористалася велика частина населення Боснії і Герцеговини, що стало причиною доволі істотних змін в національному складі населення і позначилося на розвитку громадянської війни 1992–1995 рр. [5; 8]

Така неоднорідність вилилася у Балканську кризу, якою охоплюються події, процеси та явища, які були пов'язані з розпадом СФРЮ та виникненням на її території нових незалежних держав, а також міжнародні наслідки цих подій. Серед причин балканської кризи виділяють наступні: економічна стагнація, етнічна неприязнь між окремими суб'єктами югославської федерації, націоналізм, культурно-цивілізаційні (у тому числі і релігійні) відмінності, радикальні зміни у системі міжнародних відносин та у світовій політиці загалом [5, с. 172].

У книзі “Довга дорога поміж різни та орання” відомого сербського дослідника академіка М. Екмечича акцент ставиться на релігійному факторі як основному у формуванні етносів та націй, в той же час

факторі роз'єднання та постійних конфліктів між такими етнічними одиницями.

Після того, як “іллїрійські” слов'яни прийняли християнство у IX ст., релігійне питання мало яскраво виражений проблемний характер і постійно ставало фактором виникнення конфліктів у регіоні. Насамперед варто зауважити складну ситуацію всередині християнства в регіоні – між католицизмом та православ'ям. Православ'я розглядалося як головна перепона на шляху до втілення в життя стратегії Заходу, метою якої є нормалізація ситуації в регіоні на засадах економічного лібералізму та політичної демократії. Тому католицизм здійснював в регіоні добре прораховану стратегію, спрямовану на повне витіснення з регіону Православної церкви. Католицька церква ще у XIII ст., а особливо після укладення Флорентійської унії, встановила основним своїм прагненням перевести православні народи Південної та східної Європи у католицизм або, щонайменше, в унію. Таким чином перехід православних сербів у католицизм означало знищення їхньої національної ідентичності, а звідси і позбавлення автономних прав та привілеїв, які їм надала центральна австрійська та місцева хорватська влада як прикордонним охоронцям австрійсько-турецького кордону. В XII ст. майже всі загребські єпископи розглядали окатоличення сербів головною метою своєї діяльності. Значних успіхів вони у цьому не досягли, проте варто згадати події у Жумберку, де протягом другої половини XVIII ст. владики Палкович і генерал Патаці з мовчазної згоди і за підтримки імператриці Марії-Терезії обманом зтягнули в унію місцевих сербів-прикордонників [5; 7].

Ключові політичні концепції Балканської кризи набувають сильного релігійного забарвлення: йдеться про “священну боротьбу” з іновірцями, про “священну Сербію” і “Богом бережену Хорватію”. Визначальною рисою ролі релігійного фактора у подіях Балканської кризи є постійні намагання шельмування та сатанізації однієї зі сторін – Сербської православної церкви, – що супроводжується постійними звинуваченнями одних та заплущенням очей на все те, що здійснювали на Балканах представники католицизму та ісламу. Взагалі варто згадати, що під час Другої світової війни хорвати-католики та боснійці-мусульмани разом діяли у фашистському русі усташів проти сербів-православних та сербів-комуністів під гаслом, яке говорить саме за себе: “Сербів – на верби!”. У розвиток нацистської теорії про вищу расу та раси у Незалежній державі Хорватії до євреїв та циган в якості етносу, що його мало бути знищено, було додано сербів [6; 10].

Досить влучно описав протистояння православ'я та католицизм,

іншими словами хорватів та сербів: “Це не битва за шматок хорватської чи сербської землі. Це війна між Богом і Дияволом, між християнством і комунізмом, між демократією і диктатурою, любов’ю і ненавистю. Це війна за чесний хрест і золоту свободу”. Сербі ж у відповідь стверджують, що церква була, є і буде захисницею сербських національних інтересів. Православні стверджують про ватикано-тегеранську змову та про страждання сербів у концтаборі Ясеновац за часів Другої світової війни, про хрещення сербських дітей за католицьким обрядом та вигукують “*nilo za drago*”, що відповідає нашому “око за око”. Радован Караджич переконував, що комунізм був лише замаскованою ісламізацією, і тепер він впевнений, що Бог вказує йому шлях і повна реставрація Сербської імперії – це Божа воля [3, с. 291; 6; 2].

Як католики, так і православні, цитують книгу мусульманського лідера Алії Ізетбековича: “Немає ані миру, ані співіснування між мусульманською релігією та неісламськими соціальними та політичними інституціями... Іслам очевидно виключає право чи можливість активності будь-якої іноземної ідеології на своїх теренах” [6].

Проте не бракує і закликів до миру від релігійних громад. В листопаді 1992 р. православні ієрархи, хорватські католицькі єпископи та мусульманські духовні лідери підписали “Заклик до миру в Боснії та Герцеговині”, де одностайно засудили військові дії. Схожі заяви неодноразово звучали від православного патріарха Павла та католицького кардинала Кухарича. Низку закликів на захист прав людини і припинення кровопролиття опублікували католицькі владики окремо. А православні єпископи не лише засудили війну, а й відмовилися від політики сербського уряду і навіть заявили про необхідність створення нового – уряду народної довіри, національної єдності і спасіння всіх людей. Від мусульманської сторони також спостерігалася опозиційність військовим діям. Муфтії Белграда навіть закликав мусульман-іноземців не надсилати на територію колишньої Югославії зброї, і допомагати у підтримці мирних шляхів врегулювання конфлікту [2; 7].

Протиріччя є і всередині православних. Так, між сербами та македонцями фактично відсутній єдиний духовно-релігійний простір (про загострення конфлікту свідчить ще й той факт, що сербські священники до останнього часу не допускалися на територію Македонії, навіть для проведення служб у сербській громаді). Македонська церква у 1967 р. проголосила про самочинну автокефалію, проте Сербська православна церква та жодна з офіційних православних помісних церков її не визнає [6].

Говорячи про роль релігійного фактора у Балканській кризі, ми маємо на увазі все-таки не участь католиків та православних, а таки “фактор Ісламу”. Хоча, як згадувалося вище, католики та мусульмани неодноразово об’єднувалися проти спільного для них та їхніх релігій ворога – сербів та православ’я.

Іслам є не просто світовою релігією, а державною ідеологією та цивілізаційним проектом, як в регіональному, так і в глобальному масштабі. Саме на Балканах такий проект досяг значного успіху, адже за останні 15 років тут створено вже два державні утворення – Боснію та Герцеговину і Косово. Іслам на Балканах передусім є так званим – “політичним ісламом”, що був спеціально розроблений як інструмент міжнародного втручання у внутрішні справи держав регіону. Досить показовим у цьому контексті є той факт, що в ході Балканської кризи США жодного разу не підтримали православних суб’єктів конфлікту, а завжди ставали на сторону мусульман і католиків.

Характерною роллю Ісламу в регіоні стало те, що у Боснії нація, яка претендує на роль титульної та єдиної державотворчої, відмовляючись від етнічної ідентичності, приймає натомість ідентичність конфесійно-культурну. В цьому її підтримують США та Європа, переслідуючи власні стратегічні, економічні, геополітичні та інші інтереси.

Активізація Ісламу в регіоні призвела до появи нового гравця – Туреччини, яку активно підтримує США. Але ситуація ускладнюється тим, що США, прагнучи використати ісламський фактор у своїх інтересах, ідуть на системні поступки мусульманам в Боснії і Герцеговині та у Косово.

Той самий С. Хантінгтон стверджує, що у майбутньому зіткнення цивілізацій зростатиме, оскільки спостерігається посилення релігійних почуттів, тенденція повернення до витоків національного буття незахідних народів: “азіатизація” в Японії, “індуїація” в Індії, “реісламізація” на Середньому Сході. У перспективі вогнищем конфліктів будуть взаємовідносини між Заходом і низкою ісламсько-конфуціанських країн (зважаючи на розрахунки соціологів, що до 2050 р. кожен п’ятий житель Європи буде мусульманином), то цей конфлікт буде мати як міждержавний, так і внутрішньодержавний характер [6; 8; 9].

Після прийняття Барселонської декларації “Про роль релігії у сприянні культурі миру” 1994 р. активізувався діалог між трьома релігіями (католицькою та православною церквами, ісламом та іудаїзмом), який ініціювався Європейською Комісією і отримав назву “Середземноморське суспільство – виклик для трьох цивілізацій” [4; 8].

Серед ефективних кроків у даному напрямку можна назвати: експертну зустріч у рамках проекту “Шляхи віри” (Рабат, 1995); Флорен-

тійську конференцію “Релігійний фактор та європейська і світова геостратегія” (1996); Мальтійську декларацію (1997); Кордовську зустріч з питань міжрелігійного діалогу (1998); семінар “Діалог між трьома монотеїстичними релігіями в напрямку до культури миру” (Рабат, 1998); богословські зустрічі в Асізі та багато інших проєктів [4; 6; 8].

Релігійне питання на Балканах завжди прямо чи опосередковано ставало причиною гострих конфліктів як всередині держав на локальному рівні, так і на міжрегіональному рівні, що переросло не просто у протистояння трьох релігійних конфесій, а в етнічну, міжнаціональну ворожнечу та стало однією з причин кровопролитних подій 1991–1995 рр.

Список використаних джерел та літератури:

1. Зінько, С. Цивілізаційний діалог та конфлікт // Людина і політика. – 2004. – № 3. – С. 49.
2. Єленський, В. Є. Глобальні тенденції релігійного розвитку у XXI столітті [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/studies/studies_of_religions/32037/.
3. Кіссе, А. І. Етнічний конфлікт: теорія і практика управління. Політологічний аналіз: Монографія / А. І. Кіссе. – К. : Логос, 2006. – 380 с.
4. Неменский, О. Независимость Косово и балканизация Центральной Европы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.apn.gu/publications/article19437.htm>.
5. Перепелиця, Г. М. Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи. – К. : СтилоС – ПЦ “Фоліант”, 2003. – 256 с.
6. Рудяков, Павло. Релігійний фактор у подіях Балканської кризи (1991–2011 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dc-summit.info/razdely/vera/1811-religijniy-faktor-u-podijah-balkanskoj-krizi.html>.
7. Релігія як чинник міждержавних відносин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.religion.in.ua/main/analitica/8633-religiya-yak-chinnik-mizhderzhavnix-vidnosin.html>.
8. Бірюкова, О. О. Сучасні Балкани: внутрішньополітичні проблеми та зовнішньополітичні перспективи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/2420/2/%D0%91%D1%96%D1%80%D1%8E%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%9E.%D0%9E..pdf>.
9. Хантінгтон, С. Столкновение цивилизаций [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://paisie.freehostia.com/Civilizatie/RazbCiv/002_Hantington.html.
10. Яцько, А. Ю. Національна безпека у контексті сучасних геополітичних імперативів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n18texts/jacko.htm>.